

САВА ДАМЈАНОВ

ЦРЊАНСКИ ЧИТА ЊЕГОША¹

Када је далеке 1925. записао следећу реченицу, у свом есеју о Његошу, Милош Црњански није ни слутио да ће готово век касније она имати апокрифнији карактер но тада: „Никакве везе то нема са хришћанством, и препредено је хтети од Његоша правити свеца.” Пре и после цитиране реченице у *Размишљањима о Њеџошу*, велики Црњански уткао је много шта од своје велике идеје суматраизма, којој се никако не може одузети и својеврсни религијски контекст, али такав да он не нуди некакву „лаичку побожност” већ суштинску – *мистичну*.

Парафразирајући наслов познате Исидорине књиге о Његошу, и овај поетски есеј могао би се именовати текстом *дубоке ода-ности* писцу *Горског вијенца*, *Луче микрокозма* и низа кратких, превасходно рефлексивних песама. Али, и интерпретацијом неупоредиво самосвојнијом, субјективнијом и другачијом од већине тадашњих (па и новијих, данашњих!), а самим тим и инспиративнијом. Лако је било те 1925. године понављати општа места о владици Раду, која мање-више и данас прихвата официјелна литерарна историографија и због којих је овај песник књижевно канонизован. Тешко је, пак, било исказати смелост да се каже нешто суштински различито и ново, нешто сасвим аутентично о генијалном песнику: то није лакше ни сада, почетком 21. века, на двестоту годишњицу његовог рођења.

¹ Истраживања на којима је заснован овај рад одвијала су се у оквиру пројекта *Фрушка гора у књижевности*, који се спроводи уз финансијску подршку Покрајинског секретаријата за науку и технолошки развој АП Војводине, на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, под руководством проф. др Љиљане Пешикан Љуштановић.

Најпре, Милош Црњански не доживљава Његоша превасходно као епско-херојског песника, сматрајући да је оно што преузима из народне традиције мање релевантно за саму бит његове поетске величине (насупротив Андрићу, који ће истог песника 1935. видети као трагичног јунака косовске мисли, детерминисаног нашим дубинским колективним осећањем). Ево карактеристичних фрагмената тог нетипичног доживљаја аутора *Лирике Ишак*: тумачења *Горског вијенца*, пре свега „... и филозофских могућности многих његових фолкорних места су, за мене бар, само збир црногорских пословица”; „То није еп, јер еп је моћан на филму, као што је *Илијада* и *Одисеја*, а *Горски вијенац* ништа не прича. Купам се у његовој ведрој боји разборитости, али пред љубав, јер он први више није хришћански кљаст и суморан.” Шта афирмише Црњански? Једну суматраистичку везу са Бранком Радичевићем, удаљену од епског, али блиску лирском које се изражава у „жубору жалости”, у некој неизрецивој жудњи за стапањем, у чулности, али лирском које је унеколико потиснуто и пригушено. Трагизам Његошев он пореди са античким трагичарима, а његову метафизику тумачи као чист лирски однос према Богу и оностраном: то надземаљско и непролазно може само геније да види, независно од било које теологије.

Исто тако, веома је значајно и модерно сагледавање Његоша као песника велике синтезе, а не као неког самониклог јуродивог талента, коме не треба Библиотека нити креативни дар језика. Сима Милутиновић Сарајлија, Лукијан Мушички и руски класицисти – по мишљењу писца *Сеоба* – оставили су најдубљи траг на владикау Рада: чак у таквој мери да поређења *Луче микрокозма* са Дантеом и Милтоном сматра чистим стереотипима, односно површним клишеима без конкретног покрића у стиховима. У истицању класицистичких и античких елемената као базичном аспекту читавог Његошевог опуса, Црњански неће бити први, али ће изнети толико асоцијација (модерним теоријским језиком речено: *интертекстуалних* могућности) да би се од сваке понаособ могао саставити мали есеј: Есхил и трагичко, Леонидас и Сцевола у монолозима владике Данила, *Илијада* и *Свободијада*, Егист и Орест у „Посвети” *Горског вијенца*, оде и елгије у подтексту оних кратких песама које нису чак ни делимично насловљене оваквим жанровским одредницама итд., и т. сл. Међутим, први ће Црњански истаћи барок и млетачко позориште – које је имало великог одјека у бокелским градовима! – као важан чинилац Његошеве поетике: одатле његов лиризам види као нешто натприродно. Треба ли нагласити да ће савремена наука о српској књижевности (Милорад Павић, пре свега) дати за право

таквим ставовима, доказујући да је барокни ораторијум структурално аналоган *Горском вијенцу*; треба ли такође нагласити да су најновија истраживања скренула пажњу на Његошеве поетичке везе са класицизмом, не само српским и руским? Заправо, Петар II Петровић Његош подједнако је укорењен у српску и светску књижевну традицију колико и у локални фолклор разних провинцијација (иако традиционални „његошолози” то нерадо признају, тј. најчешће пренебрегавају наведену чињеницу!). Црњански не само да је поменуто чињеницу јасно видео, него јој је давао несумњиву предност у односу на неке друге, олако и интенционално (најчешће *утилитарно*) исфорсиране аспекте владичиног опуса. Морамо прихватити као врлину то што је Његош био продуктивнији читалац знаних нам и незнаних књижевних текстова него слушалац и поетски реинтерпретатор усменонародне традиције (барем када је реч о његовим најбољим остварењима!): уосталом, аутор ових редова је још у есеју „Његош као читалац” (2009) писао о наведеној проблематици.

Има још једна димензија у суматраистичкој рецепцији и доживљају Милоша Црњанског, која би могла промаћи непажљивом читаоцу: готово истовремено када и наш велики филозоф Брана Петронијевић, песник *Лирике Ишак* отвара једно шире културолошко и цивилизацијско питање везано за Петра II Петровића Његоша као мислиоца, а то је његов однос према тада актуелним научно-филозофским токовима. Обојицу у том контексту највише интригира Чарлс Дарвин, који је не само за науку и филозофију 19. века него и за хришћанску теологију и религијску рефлексију уопште представљао огроман изазов. Нажалост, ову линију интерпретације мало ко данас следи, иако скоро сви проучаваоци истичу како је владика Раде истовремено био и велики поета и велики филозоф. Ако се вратимо реченици Црњанског цитираној на почетку овога текста, онда ћемо разумети и зашто је ово у другој деценији 21. века још увек готово табу тема, мада је сам песник *Луче микроkozма* често истицао да му црквено звање које има смета и више га оптерећује но што одговара правој природи његовог ДУБИНСКИ РЕЛИГИОЗНОГ бића.

Наравно да један језички чудотворац какав је био Милош Црњански, посебну пажњу обраћа управо језику песника о којем пише. И наравно да је и по том питању, као и најчешће у својој поезици, он мимо тзв. „главне струје” науке о српској књижевности: истичући како ова потоња недовољно признаје – још и данас, додао бих ја! – јасне трагове језичких експеримената Симе Милутиновића Сарајлије, Његошевог учитеља, Црњански тај „узбуркани језик”, тај „замршени стих”, те „митолошке и омирске

цветове” (тј. звучне неологизме и све што мимоилази усмено-књижевни стандард!) заправо повезује са једном традицијом која води од средњовековног плетенија словес, преко барокних славјанизама врхунске мелодијско-семантичке моћи, па све до невуковског питања поетског језика као нечег креативног а не нормативног (што је највишу експресију добило у песништву Ђорђа Марковића Кодера и Лазе Костића). „Под бујицом његовог језика” песник *Сџражилова* очито се осећа као у сопственом ауто-поетичком простору, признајући да већ одавно мање пажње поклања садржају Његошевих спева но самог говору њиховом, који га спаја са ирационалним дубинама народне културе и најдубљим, невидљивим коренима те културе. Свакако да је ово ретка, готово уникатна рецепција песничког дискурса владике Рада, какву је могао реализовати само један такође *уникалан* уметник: дискурса о коме постоје томови библиографских јединица, углавном писаних по сличном, канонизовано-стереотипном калупу.

Размишљања о Његошу такође отварају и тему вазда стидљиво дотицану у нашој литерарној историографији: то је приватна личност владике Рада и његов живот, умногоне обавијен велом тајне (још увек!). Милоша Црњанског ова проблематика не интересује само у контексту љубавних стихова његових – где осим аутентичних искустава (*Ноћ скућља вијека*) види и одјеке Бајрона, посебно „дрне јахаче” Каина и Манфреда, негде испод бритких али нетипично музикалних десетераца. „Да ми је могуће, провео бих године у трагању за садржајем неких места у његовом животопису”, записује он већ у почетним пасусима *Размишљања о Његошу*, истичући своје уверење да тајанствена харизма песничког живота свакако утиче на Дело, али и поседује суштинскију моћ од дела самог по себи (уверење које је писац *Сеоба* и иначе неговао!). Суматраистички замршено, или можда доказано управо биографијама Петра II Петровића Његоша и Милоша Црњанског (као и још неколицине најизврснијих српских писаца) – још увек дубински, али и у најделикатнијим нијансама недовољно познатим?! Црњански отворено признаје да су неки подаци из живота владике Рада у њему будили компликоване жудње и узвишено дивљење, што је – по њему – највиша вредност (не само естетичка!), а историја камените земље којом је творац *Луче микроkozма* владао – мистичнија му је од тибетанске и разних других, егзотичних. Наравно, Црњански тај изазовни и полускривени животопис не посматра само са својеврсних „олимских висина” него га маме и наизглед профани детаљи попут Његошеве страсти за картањем и играњем билијара, преписке са баном Јелачићем, разних пикантних доживљаја у Трсту (од којих данас знамо за један

романтични двобој, сличан Црњанском деценијама касније!); најзад, том контексту припада и права истина о Његошевој болести, тада званој „грудобоља”... „Живот, Литература”, како би рекао духовни – а умногоне и биографски! – наследник оба ова великана, Данило Киш!

Оваквој индивидуалистичкој фасцинацији Његошевом индивидуом – уз респект према књижевном делу, али никако и уз дизање тога дела до статуса националног културолошког канона! – Црњански доприноси и истицањем оних елемената које је песник морао пригушити, потиснути или прикрити управо с обзиром на своју (не својевољно бирану!) некњижевну животну улогу. Тај „потајни”, литерарно неексплицирани или сасвим неисказани уметник у овом есеју је заправо доминантан, између редова, у подтексту: само је *иакође врхунски уметник* склон костихевским, тј. суматраистичким „замршајима” и „укрштајима”, тајанственим везама и невидљивим нитима којима је премрежен Универзум, само је дакле такав Уметник могао *иако* читати владику Рада. Али, и неколико година пре есеја навестити овакво своје читање песмом „Његош”, коју је сам Црњански или онај његов чувени „случај комедијант” уврстио у књигу *Лирика Иијаке* (1919) баш пре песме „Рељеф са ликом Данта”, посвећене „Аници Савићевој” – потоњој Аници Савић Ребац, његовој тада блиској пријатељици, будућој изразито неканонској интерпретаторки Његоша. Пажљивији читалац може разумети ову песму као стиховну паралелу есеју о којем је овде реч, а који ни сам није лишен поетско-лирског дискурса: та паралела посебно је видљива у „биографском” приступу Његошевом делу, на каквом Црњански заправо инсистира. „Његош” тематизује можда највећу тајну сваког смртника, па и бесмртног аутора *Луче микроkozма* и *Горског вијенца*, а то је предсмртни ток мисли, тј. оне последње слике које ће нас испратити из овога живота. У визији песника Црњанског, владику Раде у Венецији – виртуелној (у сећању) или стварној, свеједно! – чита Хомера (*Омира*, како је у духу српског романтизма написао!) и уместо епске хероике *Илијаде* фокусира Ахилејеву трагичну љубав према Брисеиди, тако налик његовим љубавима које је – као и у случају античког јунака – улога додељена му у животу и Историји спречила да се остваре до краја, или до оне неизрециве тачке куда би њихов природни ток водио. Порука песме је јасна, колико и њен интертекст: интимно и лично важније је од свега што наизглед оставља траг у вечности, па и од онога канона који је Његошу веома брзо српска култура наметнула.

Горана Раичевић, у студији *Есеји Милоша Црњанског* (Нови Сад 2005), истиче поводом *Размишљања о Његошу* да је „главни

јунак” тог есеја за аутора *Лирике Ийџаке* – и самог блиског романтизму! – персонификација *романтичарске изузетне личности* (и духовно, и физички, и читавом ауром тајанствено-мистериозног која га окружује). Ту негде треба потражити суштину Црњансковог читања и поимања Петра II Петровића Његоша: оно није само биографско-поетичко већ више *аути*биографско-*аути*поетичко, као што је сличан „метод” примењивао и у многим важнијим есејима о српским и светским писцима (на пример, о Лази Костићу или о Микеланђеловим сонетима!). Читајући кроз Његоша себе самог, он даје узбудљивије и далекосежније интерпретативне резултате од тзв. „објективно-научних” приступа својих савременика: уосталом, упоредимо *Размишљања о Његошу* са текстовима књижевнокритичких eksperata и „његошолога” објављених у истом темату *Српског књижевног гласника*” (бр. 7), исте далеке 1925. године: Павла Поповића, Слободана Јовановића, Пера Слијепчевића и других. У таквом контексту, овај есеј Милоша Црњанског још једном подсећа (али и упозорава!) да је у свакој науци, а особито у наукама које се баве уметношћу, *субјективнијем* у најмању руку врлина једнако битна као и објективност, те да лични угао посматрања представља вредност коју само најизврснији тумачи књижевности поседују; све остало, углавном је понављање општих места или „већ виђеног”. Отуда и презент у наслову овога текста, иако је Милош Црњански свој есеј о Његошу објавио безмало пре једног века: његово читање и данас је живо, толико живо да очито чека аутентичног читаоца-настављача који ће се, након стотине хиљада страница исписаних о владици-песнику (или обрнуто?), поново ухватити укоштац са мистеријом његовог Бића (дакле – и дела, и живота, и свега што почива између живота и дела!). Тек тада ће, можда, *Размишљања о Његошу* почети да се приближавају перфекту...